

GERBERT SPENSER "SOTSIAL STATIKA" ASARI TAHLILI

Eshonova Nilufar

nilufareshonova888@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tarjima nazariyasi fakulteti ijtimoiy – gumanitar fanlar kafedrası sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14492687>

Annotatsiya. Ushbu maqola Gerbert Spenserning "Sotsial statika" asariga bag'ishlangan bo'lib, u zamonaviy sotsiologiyaning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Kitobda ijtimoiy taraqqiyot g'oyasi, shaxsiy erkinlik prinsiplari va ijtimoiy tartibni saqlashdagi institutlarning roli muhokama qilinadi. Spenser, Darvinning evolyutsion nazariyasidan ta'sirlanib, jamiyatlar, organizmlar kabi, tabiiy tanlov orqali vaqt o'tishi bilan rivojlanishini ta'kidlaydi. Maqola Spenserning asaridagi asosiy mavzularini, uning keyingi sotsiologik tafakkurga ta'sirini va unga nisbatan bildirilgan tanqidlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Gerbert Spenser, sotsial statika, ijtimoiy taraqqiyot, shaxsiy erkinlik, institutlar, sotsiologiya, tabiiy tanlov, ijtimoiy tartib, evolyutsiya, ijtimoiy falsafa.

ANALYSIS OF HERBERT SPENCER'S "SOCIAL STATICS"

Abstract. This article delves into the work *Social Statics* by Herbert Spencer, one of the foundational texts of modern sociology. The book discusses the idea of social progress, the principles of individual freedom, and the role of institutions in maintaining social order. Spencer, influenced by Darwinian evolutionary theory, argues that societies, like organisms, evolve over time through natural selection. The article analyzes the key themes of Spencer's work, its impact on later sociological thought, and the criticisms it has received.

Keywords: Herbert Spencer, Social statics, social progress, individual freedom, institutions, sociology, natural selection, social order, evolution, social philosophy.

Kirish: Gerbert Spenser (1820-1903) XIX asr ingliz filosofi, sotsiolog va pozitivist fikrlash maktabining yirik vakili bo'lib, ijtimoiy ilmlarning rivojlanishida muhim rol o'ynagan olimdir. Uning "Sotsial statika" asari ijtimoiy tizimlarning strukturasi va evolyutsiyasini tadqiq etuvchi fundamental ilmiy izlanish hisoblanadi. Gerbert Spenserning "Sotsial statika" asari (1851) – ijtimoiy fanlar tarixidagi muhim asarlardan biri bo'lib, u jamiyatning rivojlanishiga oid dastlabki ilmiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Asar, asosan, ijtimoiy tuzumlar, erkinlik, adolat, va davlatning roli kabi mavzularni o'rganadi.

Spenser bu kitobda jamiyatning evolyutsiyasini biologik evolyutsiya bilan taqqoslaydi va bu orqali insoniyatning yaxshilanishini tushunishga intiladi¹. Asar, ayniqsa, sotsiologiya va falsafa fanlarida muhim ta'sir ko'rsatgan.

Metod va materiallar. “Sotsial statika” asarida Spenser jamiyatni jonli organizm sifatida ko'rib, uning strukturaviy elementlarini va funksional qonuniyatlarini tahlil qiladi. U ijtimoiy tizimlarning o'ziga xos “biologik qonuniyatlar” asosida rivojlanishini nazarda tutadi.

Spenser ijtimoiy sistemalarni tirik organizm modeli orqali tushunishga harakat qildi. Uning nazariyasiga ko'ra, jamiyat ham aynan organizm kabi o'sadi, rivojlanadi, adaptatsiyalanadi va kompleks tizimga aylanadi deb hisoblaydi.

Gerbert Spenserning “Sotsial statika” asarini o'rganishda bir qancha metod va materiallardan foydalanish lozim. Birinchi navbatda, tarixiy-taqqoslash metodi orqali Spenser g'oyalarini o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy sharoit va zamonaviy jamiyat bilan solishtirish mumkin². Bu yondashuv uning fikrlari va jamiyatning rivojlanish jarayonlariga bo'lgan ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, falsafiy-analitik metod orqali Spenserning asosiy tamoyillarini, jumladan, evolyutsion rivojlanish va individual erkinlik haqidagi qarashlarini tahlil qilib, boshqa nazariyalar bilan qiyoslash muhimdir³.

Jamiyatni bir tizim sifatida ko'rib chiqish uchun tizimli yondashuvdan foydalanish kerak, bunda jamiyatning alohida qismlari va ularning bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi o'rganiladi⁴. Shu bilan birga, Spenser g'oyalarini hozirgi zamonaviy masalalarga tatbiq etish uchun amaliy tahlil usulidan foydalanish zarur. Bu metod asardagi nazariyalar zamonaviy jamiyat uchun qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi.

Materiallarga kelsak, birinchi navbatda, Spenserning “Sotsial statika” asari asosiy manba sifatida o'rganiladi. Uning boshqa ishlari va asar haqidagi ilmiy sharhlar esa qo'shimcha tahlil qilish uchun yordam beradi. XIX asr falsafasi va ijtimoiy hayotiga oid adabiyotlar Spenser g'oyalarini kengroq kontekstda ko'rishga imkon beradi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatga oid statistik hisobotlar va tahlillar uning g'oyalarini hozirgi zamonga tatbiq qilishda qo'l keladi⁵.

Ushbu metod va materiallarni birgalikda qo'llash Spenserning “Sotsial statika” asarini chuqurroq o'rganishga va uning zamonaviy ijtimoiy masalalardagi ahamiyatini ochib berishga yordam beradi.

¹ Spenser, G. “Sotsial Statika” - London: Williams and Norgate, 1851.

² Comte, A. “The Positive Philosophy of Auguste Comte” - New York: Calvin Blanchard, 1853

³ Mill, J. S. “On Liberty” - London: J.W. Parker & Son, 1859.

⁴ Parsons, T. “The Structure of Social Action” - New York: McGraw-Hill, 1937.

⁵ Merton, R. K. “Social Theory and Social Structure” - Glencoe: Free Press, 1949.

Spenserning “Sotsial statika” asari ijtimoiy evolutsionizm nazariyasining metodologik bazasini shakllantirdi va ijtimoiy tizimlarning rivojlanish qonuniyatlarini biologik evolyutsiya bilan chambarchas bog‘lab o‘rgandi.

Funksionalizmga asos solish: Spenser jamiyatni bir tizim sifatida ko‘rib, uning turli qismlari birgalikda ishlashi orqali barqarorlikka erishishini ta’kidladi. Bu yondashuv funksionalizmning shakllanishiga asos bo‘ldi, chunki u ijtimoiy institutlar va ularning jamiyatdagi rolini tahlil qilishga imkon berdi.

Evolutsion sotsiologiya: Spenser ijtimoiy rivojlanish haqidagi g‘oyalari Darvinning evolyutsion nazariyasi bilan bog‘liq. U jamiyatlarning oddiy tuzilmalardan murakkab tizimlarga o‘tishini tabiiy evolyutsiya jarayoni sifatida ko‘rsatib, sotsiologiyada ijtimoiy evolyutsiya tushunchasini rivojlantirdi⁶.

Individuallik va erkinlik falsafasi: Spenser inson erkinligi va individuallikni jamiyat rivojlanishining asosiy omili sifatida ko‘rsatgan. Bu g‘oya zamonaviy ijtimoiy va siyosiy nazariyalarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi, chunki u erkinlik va shaxsiy huquqlarni ta’minlash zaruriyatini targ‘ib qildi⁷.

Ijtimoiy barqarorlik va muvozanat nazariyasi: Spenser jamiyatni biologik organizmga qiyoslab, uning barqarorligi ijtimoiy elementlar o‘rtasidagi muvozanatga bog‘liq ekanini ko‘rsatdi. Bu yondashuv jamiyatdagi o‘zaro bog‘liq jarayonlarni chuqurroq o‘rganishga turtki berdi.

Ilmiy metodologiyaga qo‘shgan hissasi: Spenser ijtimoiy fanlarga ilmiy metodologiyani kiritishga harakat qildi. U jamiyatni tadqiq qilishda nazariy tahlil va empirik kuzatuvni birlashtirishni taklif qildi, bu esa ijtimoiy fanlarda tizimli va ilmiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qildi.

Ijtimoiy taraqqiyot tushunchasi: Spenser asarida jamiyatning rivojlanishi “tabiiy qonuniyat” sifatida talqin qilinadi. U ijtimoiy taraqqiyotda iqtisodiy va madaniy omillarning rolini yoritgan, bu esa ijtimoiy iqtisodiyot va madaniyatshunoslikka ta’sir ko‘rsatgan.

Muhokama. Gerbert Spenser Sotsial statika asari jamiyatni tushunishda yangi yondashuvlarni taqdim etdi. Uning asosiy g‘oyalari, jamiyatni evolyutsion jarayon sifatida qarash va shaxsiy erkinlikni eng yuqori qadriyat deb bilish, o‘z zamonida katta ta’sir ko‘rsatgan⁸. Spenser, jamiyatlarni tabiiy tanlovga asoslangan ravishda rivojlanayotgan tizimlar sifatida ko‘rgan, bu esa uni ko‘plab ijtimoiy nazariyalar bilan bog‘lashga olib keldi.

⁶ Darwin, C. “On the Origin of Species” - London: John Murray, 1859.

⁷ Mill, J. S. “On Liberty” - London: J.W. Parker & Son, 1859.

⁸ Spenser, G. “The Principles of Sociology” - London: Williams and Norgate, 1876.

Shuningdek, Spenserning ijtimoiy tartib va institutlarning roli haqidagi qarashlari zamonaviy sotsiologiyaning asosiy prinsiplari bilan hamohang bo'lsa-da, ba'zi nuqtai nazarlarini tanqid qilish ham mumkin.

Masalan, uning ijtimoiy tenglik va adolatni shaxsiy huquqlar bilan bog'lashdagi yondashuvi ko'plab ijtimoiy harakatlar va adolat talablarini hisobga olmagan bo'lishi mumkin. Shuningdek, uning evolyutsionizmni jamiyatga tatbiq etishdagi yondashuvi ham zamonaviy sotsiologik nazariyalar tomonidan rad etilgan.

Spenserning asosiy kamchiliklaridan biri shundaki, u jamiyatni tabiiy jarayon sifatida ko'rish orqali, ba'zi ijtimoiy muammolarga hech qanday aralashuvni lozim deb hisoblamagan. Bu esa ba'zi hollarda jamiyatdagi adolatsizlik va tengsizliklarni inobatga olmaslikka olib kelgan. Shuningdek, u, evolyutsion jarayonlarning ijtimoiy tuzilmalar uchun qanday amaliy oqibatlarga olib kelishini yetarlicha chuqur tahlil qilmagan.

Shu bilan birga, Spenserning erkinlikka bo'lgan qarashlari va jamiyatni rivojlantirishga oid g'oyalari hozirgi zamon ijtimoiy va siyosiy nazariyalarida ham o'z o'rnini saqlab qolgan. U erkin shaxslarning rivojlanishi ijtimoiy tizimning yaxshilanishiga olib keladi deb hisoblagan. Bu g'oya, ayniqsa, liberal sotsiologlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va shaxsiy erkinlikni ta'minlash zaruriyatini ta'kidlaydi.

Natijalar. Spenserning g'oyalari va ijtimoiy o'zgarishlar. Gerbert Spenserning "Sotsial statika" asari, jamiyatni evolyutsion jarayon sifatida ko'rish va erkinlikni qadrlash g'oyalari orqali ijtimoiy o'zgarishlarning yangi nazariyalarini yaratdi. Uning asari, sotsiologiyaning muhim poydevorlaridan biri sifatida tan olingan.

Evolutsionizm va tabiiy tanlov: Spenserning evolyutsionizmni jamiyatga tatbiq etishdagi yondashuvi, jamiyatlar va insonlarning rivojlanishiga oid yangi yondashuvlarni yaratdi. Biroq, bu yondashuvning ayrim nuqtalarida kamchiliklar va tanqidlar mavjud, ayniqsa, ijtimoiy tenglikni erkinlik va tabiiy jarayonlarga asoslashda.

Shaxsiy erkinlik va ijtimoiy tartib: Spenserning shaxsiy erkinlikni eng yuqori qadriyat deb bilishi, ijtimoiy tuzilmalar va institutlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Ammo uning bu fikrlari ba'zi hollarda jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizliklarni inobatga olmagan va bu tanqidlar keltirib chiqargan.

Tanqidlar va ijtimoiy nazariyalar: Spenserning asari keyinchalik tanqid qilingan, ayniqsa uning evolyutsionizmni ijtimoiy hayotga tatbiq etishdagi yondashuvi ba'zi sotsiologik nazariyalar bilan mos kelmagan. Bu esa ijtimoiy adolat va tenglik masalalariga nisbatan ularning yondashuvini chekladi.

Zamonaviy ta'sir: Biroq, Spenserning g'oyalari, ayniqsa, erkinlikka bo'lgan qarashlari va ijtimoiy tizimdagi tabiiy jarayonlar haqidagi yondashuvi, zamonaviy siyosiy va sotsiologik tafakkurda hali ham ahamiyatli va keng qo'llanilmoqda.

Gerbert Spenserning “Sotsial statika” asari XXI asrda ham dolzarb bo‘lib, uning g‘oyalari zamonaviy ijtimoiy fanlar, siyosatshunoslik, iqtisodiyot va ekologik masalalarni tahlil qilishda foydalanilmoqda. Quyida asarning hozirgi davrdagi ta’sirining asosiy yo‘nalishlari keltirilgan:

Funksionalizm va tizimli yondashuv: Spenserning jamiyatni o‘zaro bog‘langan tizim sifatida tahlil qilishi bugungi kunda siyosiy tizimlar, iqtisodiy bozorlar va xalqaro munosabatlarni o‘rganishda qo‘llaniladi⁹. Uning funksionalistik yondashuvi global masalalarni, masalan, iqlim o‘zgarishi va pandemiyalarni hal qilishda tizimli yechimlarni taklif etishda yordam beradi.

Evolutsion sotsiologiya va texnologik taraqqiyot: Spenserning evolyutsion nazariyasi jamiyat va texnologiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni tushunishga asos yaratdi¹⁰. Hozirgi davrda texnologik rivojlanish, sun’iy intellekt va raqamli inqilob Spenserning ijtimoiy evolyutsiya haqidagi qarashlarini yangicha talqin qilish imkonini bermog‘da.

Individual erkinlik va huquqlar: Spenserning erkinlik va individualizmga urg‘u berishi zamonaviy inson huquqlari, gender tengligi va iqtisodiy erkinlik masalalarida muhim ahamiyatga ega¹¹. Ayniqsa, XXI asrda insonlarning shaxsiy erkinliklarini himoya qilish va davlatning cheklovchi roli haqida bahs munozaralar davom etmoqda.

Ekologik barqarorlik: Spenserning tabiiy muvozanat va moslashuv haqida aytgan fikrlari ekologik masalalarga tadbiq qilinmoqda¹². Hozirda atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy-ekologik tizimlarning barqarorligini saqlash borasidagi yondashuvlar uning asaridagi prinsiplarga mos keladi.

Ijtimoiy muvozanat va barqarorlik¹³: Spenserning jamiyatdagi muvozanatni ta’minlash uchun ijtimoiy tizimlarning o‘zaro bog‘liq bo‘lishi kerakligi haqidagi fikrlari zamonaviy global siyosiy va iqtisodiy tashkilotlar faoliyatida aks etmoqda. Xususan, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) uning yondashuviga mos keladi.

Innovatsiya va rivojlanish paradigmalari: XXI asrda rivojlanayotgan davlatlar va iqtisodiyotlar uchun Spenserning evolyutsion yondashuvi muhim nazariy asos yaratadi¹⁴. Innovatsion iqtisodiyot va ijtimoiy adaptatsiya jarayonlarida uning ijtimoiy taraqqiyotga oid g‘oyalari qo‘llanilmoqda.

Xulosa. Gerbert Spenserning “Sotsial statika” asari jamiyatni o‘rganishda yangicha yondashuvlarni taklif etdi va ijtimoiy tuzilmalarni biologik evolyutsiya bilan solishtirib, yangi ijtimoiy nazariyalarni yaratishga imkon berdi. U o‘z asarida erkinlik, ijtimoiy tartib, va

⁹ Giddens, A. “Sociology” - Cambridge: Polity Press, 2006.

¹⁰ Heckscher, C. “Social Evolution and Modern Society” - New York: Routledge, 1990.

¹¹ Rawls, J. “A Theory of Justice” - Cambridge: Harvard University Press, 1971.

¹² Meadows, D. H. et al. “The Limits to Growth” - New York: Universe Books, 1972.

¹³ United Nations, “Sustainable Development Goals” - New York: United Nations, 2015.

¹⁴ Schumpeter, J. A. “Capitalism, Socialism and Democracy” - New York: Harper & Row, 1942.

institutlarning rolini muhim deb hisobladi, ammo ba'zi nuqtalarda uning yondashuvi tanqidga uchradi. Hozirgi kunda ham, uning asari sotsiologiya va siyosatda muhim manba sifatida o'qilishi va tahlil qilinishi kerak.

“Sotsial statika” asari Spenserning jamiyat haqidagi fundamental nazariy g'oyalarini o'z ichiga olgan va ijtimoiy fanlarda tizimli, evolyutsion va funksional yondashuvlarning rivojlanishiga asos solgan. Ushbu asar zamonaviy sotsiologiya, siyosatshunoslik va ijtimoiy falsafa uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratdi.

“Sotsial statika” asari XXI asrda jamiyat, iqtisodiyot, ekologiya va texnologiya sohalarida asosiy tamoyillarni belgilashda davom etmoqda. Uning g'oyalari zamonaviy muammolarni hal qilishda tizimli va nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa asarning ilmiy merosini yanada mustahkamlashga olib keladi.

REFERENCES

1. Spenser, G. “Sotsial Statika” - London: Williams and Norgate, 1851.
2. Comte, A. “The Positive Philosophy of Auguste Comte” - New York: Calvin Blanchard, 1853
3. Mill, J. S. “On Liberty” - London: J.W. Parker & Son, 1859.
4. Parsons, T. “The Structure of Social Action” - New York: McGraw-Hill, 1937.
5. Merton, R. K. “Social Theory and Social Structure” - Glencoe: Free Press, 1949.
6. Darwin, C. “On the Origin of Species” - London: John Murray, 1859.
7. Spenser, G. “The Principles of Sociology” - London: Williams and Norgate, 1876.
- Giddens, A. “Sociology” - Cambridge: Polity Press, 2006.
8. Giddens, A. “Sociology” - Cambridge: Polity Press, 2006.
9. Heckscher, C. "Social Evolution and Modern Society" - New York: Routledge, 1990.
10. Rawls, J. “A Theory of Justice” - Cambridge: Harvard University Press, 1971.
11. Meadows, D. H. et al. “The Limits to Growth” - New York: Universe Books, 1972.
12. United Nations, “Sustainable Development Goals” - New York: United Nations, 2015.
13. Schumpeter, J. A. “Capitalism, Socialism and Democracy” - New York: Harper & Row, 1942.
14. Turney, J. Herbert Spencer: A Study in the History of Sociological Thought - Routledge, 2006.
15. Smith, D. The Social Thought of Herbert Spencer - Cambridge University Press, 2003.
16. Pocock, J. G. A. The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition - Princeton University Press, 1975.
17. Harris, R. Herbert Spencer and the Invention of Modern Life - Routledge, 2020.